

РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 811.161.2'276.6:070

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.28.1.1>

ВЛАСНЕ УКРАЇНСЬКА ЕКОНОМІЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ: СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА, ФУНКЦІЇ

UKRAINIAN ECONOMIC TERMINOLOGY: STRUCTURE, SEMANTICS, FUNCTIONS

Авраменко В.І.,*orcid.org/0000-0003-4859-041X**кандидат педагогічних наук, доцент,**доцент кафедри прикладної лінгвістики та журналістики**Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини***Цимбал Н.А.,***orcid.org/0000-0002-1223-8476**кандидат філологічних наук, професор,**завідувач кафедри прикладної лінгвістики та журналістики**Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*

У статті приділяється увага характеристиці найбільш продуктивних способів словотвору власне української економічної термінологічної лексики. Актуальність теми дослідження визначається своєрідністю такої частини лексичного складу мови, як слова в галузі економіки.

Мета роботи – визначення складу власне української термінології в економічній галузі та проведення її комплексного аналізу на матеріалі сучасних українських словників і медійних текстів. Відповідно до зазначеної мети було поставлено та розв'язано такі завдання: виявлення основних тенденцій функціонування економічної термінології в словниках та медійних текстах; розгляд основних способів їх утворення.

Об'єктом дослідження постає економічна термінологія української мови, що знайшла відображення у словниках та україномовних медійних текстах. Питання про віднесення конкретного слова до сфери саме економічної термінології, а не якоїсь іншої суміжної галузі, вирішувалося в цій роботі залежно від контексту. На думку авторів статті, вживання терміна поряд з іншими економічними термінами в економічному тексті є достатньою підставою для того, щоб вважати слово терміном економічної сфери. Предметом дослідження є багатоплановий опис лексичних одиниць економічної терміносистеми зі структурно-семантичної, словотвірної та морфологічної точок зору. Характер роботи визначив такі методи дослідження, як описовий, що використовується при аналізі масиву лексичного матеріалу, стилістичний, описово-аналітичний та інші методи.

У статті аналізується один із морфологічних способів словотвору, а саме суфіксальний спосіб утворення економічних термінів. З'ясовано, що економічні терміни утворюються переважно за зразками продуктивних словотвірних моделей, інколи з порушенням законів продуктивності словотвірних типів. Частина термінів утворена за зразком малопродуктивних типів.

Ключові слова: економічний термін, морфологічний спосіб словотвору, спосіб словотвору, суфіксальний спосіб словотвору, суфіксація, суфікс.

The article focuses on the characterization of the most productive ways of word formation of economic terminology. The relevance of the research topic is determined by the peculiarity of such a part of the lexical composition of the language as words in the field of economics.

The purpose of the study is to determine the composition of Ukrainian terminology in the economic field and to conduct a comprehensive analysis of it on the basis of modern Ukrainian dictionaries and media texts. In accordance with this goal, the following tasks were set and solved: to identify the main trends in the functioning of economic terminology in media texts; to consider the main ways of their formation.

The object of the study is the economic terminology of the Ukrainian language, which is reflected in dictionaries and Ukrainian media texts. The question of whether a particular word belongs to the sphere of economic terminology, and not to some other related field, was resolved in this paper depending on the context. According to the authors of the article, the use of the term along with other economic terms in an economic text is sufficient grounds to consider the word a term of the economic sphere. The subject of the study is the lexical units of the economic terminology system and their multi-faceted description from the structural-semantic, word-formation and morphological points of view. The nature of the work has determined such research methods as descriptive, which is used in the analysis of an array of lexical material, stylistic, descriptive and analytical and other methods.

The article analyzes one of the morphological methods of word formation, namely the suffix method of economic terms formation. It is found that economic terms are formed mainly on the basis of productive word-formation models, sometimes in violation of the laws of productivity of word-formation types. Some terms are formed on the model of low-productive types.

Key words: economic term, morphological method of word formation, method of word formation, suffixal method of word formation, suffixation, suffix.

Постановка проблеми. Інтеграція України в систему світової економіки – це час відмови від старих економічних догм, час закладання засад і побудова нової моделі економіки. Розвиток же будь-якої галузі знання неминує тягнути за собою, як відомо, і формування нової термінології [1; 2]. Процес формування нових ринкових відносин впливає і на розвиток самої економічної науки. Для лінгвістики вивчення термінологічної лексики має велике значення як з позиції відображення в ній сучасного рівня тієї чи іншої науки, логічної побудови наукової системи, так і з позиції шляху формування термінології, її лінгвістичного оформлення [3; 4]. Дослідження складу, структурних особливостей, функціонального призначення термінологічних систем сприяє розв'язанню багатьох проблем лексикології, словотворення, граматики, стилістики.

Лінгвістичний аналіз значної кількості сучасних економічних текстів свідчить про те, що хоча чимало економічних термінів запозичені з інших мов, здебільшого з англійської (рентабельність, прибутковість, ефективність), у науковій літературі та засобах масової інформації є велика кількість власне українських економічних термінів, які носії мови з огляду на високу швидкість перебігу економічних процесів також не встигають освоювати. Щоб виправити становище, що склалося, з'являється нагальна потреба в систематизації та класифікації економічної термінології на лінгвістичному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомо, що «терміни створюються для забезпечення можливості комунікації в процесі професійної діяльності та слугують інструментом людського пізнання» [3, с. 24]. Тому термінологічна лексика була і залишається постійним об'єктом пильної уваги дослідників. Різним аспектам лінгвістичної термінології присвячено численні праці. Фундаментальною у цьому напрямку досліджень є монографія «Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних парадигм» [5]. Термінологізацію та детермінологізацію в українській терміносистемі менеджменту розглядала Н. Краснопольська [6]. Мовознавці Н. Лиса та Т. Янкова присвятили свої розвідки структурно-семантичним особливостям сучасної економічної термінології [7]. Дослідження

Г. Вознюк зосереджені на вивченні фразеологізації як засобу творення фінансово-економічних термінів [8]. Зі свого боку, І. Шелепкова вивчала межі економічної термінології української мови за допомогою аналізу галузевих словників різних типів [9].

Попри низку робіт, присвячених сучасній економічній термінології, значна кількість її аспектів потребує подальших студіювань.

Формулювання цілей статті. Мета роботи полягає у визначенні складу власне української термінології в економічній царині та проведення її комплексного аналізу. Відповідно до зазначеної мети необхідно виявити основні тенденції функціонування економічної термінології та розглянути основні способи їх утворення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін є мовним знаком і покликаний виконувати низку умов. Насамперед він має бути «семантично цілісною одиницею мови, значення якої не виводиться безпосередньо зі значень її компонентів» [1]. Значення терміна має також співвідноситися з будь-яким поняттям, виконувати сигніфікативну функцію, тобто бути знаком-інформантом [3, с. 43]. Кардинальні зміни в галузі економіки призвели до зміни і тлумачення багатьох термінів у цій сфері.

Семантичні особливості економічних термінів дають змогу поділити їх на три умовні групи: офіційно-ділова лексика; загальноживана лексика; просторічні слова і вирази [4; 6–8]. Залежно від сфери вживання умовно виокремлено три групи слів, межі між якими не завжди чітко окреслено, що багато в чому зумовлено семантичними відмінностями лексем, які належать до економічної термінології:

1) загальноекономічні терміни, які вирізняються такими особливостями: яскраво виражена залежність утворення й освоєння термінів нормативною літературною мовою від екстралінгвістичних чинників, а саме, змін в економічному житті країни, регіону та світу загалом; та прозорий сенс, тобто за першого вживання ці терміни зрозумілі широкому загалу;

2) вузькопрофесійна термінологія. Ця група слів вирізняється тим, що вони здебільшого вживаються вузьким колом професіоналів. Слова цієї групи характеризують такі особливості, як

яскрава вираженість стилістичної різноманітності; наявність новоутворень;

3) економічна лексика, що належить до сфер, які стикаються з економікою. До цієї групи входять слова, що належать до таких галузей, як маркетинг, менеджмент тощо.

Аналіз економічних термінів у словотвірному плані дав змогу дійти висновку, що в такій сфері лексики, як економічна термінологія, представлені обидва основні способи українського словотворення: морфологічний й семантичний. При цьому завдяки наявності конкретних словотвірних моделей можливе створення нових термінів за готовим зразком. Як засвідчує аналіз, серед морфологічних способів особливою частотністю характеризуються суфіксальний спосіб утворення економічних термінів.

Під час дослідження економічних термінів було виявлено, що в процесі функціонування вони виходять за межі фахової мови і можуть мати синоніми, які також не можна розглядати у відриві від зазначених термінів. Оскільки ці слова-синоніми – результат існування термінів у мові, а тому вони є своєрідною частиною економічної терміносистеми. Ось чому у статті, крім власне термінів, розглядаються слова, які не можна зарахувати до термінів у традиційному розумінні цього слова. Сюди належать професіоналізми, стилістично марковані слова, лексеми, що мають яскраво виражене конотативне забарвлення, okazіоналізми, просторічні слова і вирази.

У статті зазначені лексеми також позначаються словом «термін», адже існуючі в науковій літературі визначення терміна, не вказують на те, що він обов'язково має бути стилістично нейтральним і мати чітко визначений ступінь засвоєння й уживаності. У статті проаналізовано терміни, зафіксовані в авторитетних словниках економічних термінів, а також поширені в сучасній публіцистиці цього напрямку. Значення таких термінів можуть визначатися з контексту.

Найбільш продуктивними є суфікси *-ник*, *-ач*, значення яких пов'язане із зазначеною в основі діяльністю, родом занять, професією, знаряддям праці; або з особою за властивістю або ознакою, які визначають її ставлення до предмета чи заняття: *платник*, *позичальник*, *боржник*, *показник*, *приватник*, *виробник*, *підрядник*, *постачальник*, *власник*, *посередник*, *замовник*, *засновник*; *одержувач*, *відвантажувач* тощо.

Ці слова відомі та зрозумілі не лише фахівцям, а й пересічним громадянам. Ними послуговуються також продуценти медійних текстів, як-от у статті під заголовком «МІНКУЛЬТУРИ

ЗДАЛО В ОРЕНДУ ПРИМІЩЕННЯ ДЕРЖЗАПОВІДНИКА «БАБИН ЯР» ПРОРОСІЙСЬКОМУ ПРИВАТНОМУ ЦЕНТРУ» від 06.01.2022, яка розміщена на сайті видання «Україна молода», у такому контексті: «Хоча б тому, що *приватники* в 2017 році повідомляли, що відкриття ними створеного музейного простору заплановано на 2021-й – до 80-х роковин трагедії». Слово «приватник» не було зафіксовано в жодному доступному нам словнику економічної термінології, оскільки воно є просторічним.

На цьому ж сайті у статті під заголовком «ВЕРХОВНА РАДА ЗРОБИЛА КРОК ДО СКАСУВАННЯ ПІЛЬГ ВОЄННОГО ПЕРІОДУ ДЛЯ БІЗНЕСУ» від 07.06.2023 вжито слово «платник», яке на перший погляд має належати до економічної термінології: «Замість того, щоб переходити на загальну систему та сплачувати ПДВ, податок на прибуток чи доходи, платники податків обрали спрощену систему без ПДВ». Однак в економічних термінологічних словниках це слово зафіксовано лише у трактуванні інших термінів та у сполученні з іншими лексичними одиницями, як-от: «*бронзовий (дружній) вексель (англ. bronze bill) – фіктивний вексель, боргове зобов'язання, що не має під собою реального забезпечення. Виписують їх неспроможні платники один на одного з метою дисконту цих векселів у банках*» [10, с. 28].

Іменники із суфіксом *-ач* містять сему «незавершеної дії», яка простежується у твірних основах префіксальних і безпрефіксних дієслів недоконаного виду. Слова із суфіксом *-ач* набувають значення економічних термінів у складі іменників, що позначають особу, яка виконує певну роботу або виконує певне завдання. Такі композити зафіксовано у трактуваннях інших економічних термінів. Наприклад, «*Акт комерційний <...> є підставою для пред'явлення одержувачем вантажу претензії про відшкодування збитків. В комерційному акті зазначаються вид, характер, обсяги виявленої невідповідності фактичного стану вантажів до показників, зазначених у документах товаровідвантажувача, транспортувальника чи товароодержувача*» [11, с. 7].

Для вербалізації ознак і властивостей предметів та явищ при утворенні економічних термінів часто використовують суфікс *-ість* (вартість, збитковість, заборгованість, оборотність, платоспроможність) для позначення дій і процесів – суфікси *-ння* (страхування; управління).

Цікаво, що такі терміни можуть набувати свого економічного значення лише у сполученні з іншими словами, як-от: *оборотність*:

«Оборотність оборотних коштів – рух оборотних коштів, у якому грошові кошти авансуються на утворення виробничих запасів, незавершене виробництво, створення запасів готової продукції, для розрахунків з партнерами і заново повертаються на підприємство в початковій грошовій формі» [12, с. 22].

А от український термін *платоспроможність* зафіксовано у словниках економічної термінології як власне економічний термін: «платоспроможність (англ. possibility to pay) – спроможність держави, юридичної або фізичної особи своєчасно і повністю здійснювати свої платіжні зобов'язання, які випливають з торгових, кредитних чи інших операцій грошового характеру» [10, с. 233].

Суфікс *-ня* вказує на процес формування, використання та зберігання чого-небудь: «Страховання – система особливих перерозподільних операцій, які виникають між учасниками страхового фонду у зв'язку з його утворенням за рахунок цільових грошових внесків і використання на відшкодування втрат суб'єкта господарювання та надання допомоги громадянам (або їхнім сім'ям) у разі настання страхових випадків (досягнення певного віку, внаслідок втрати працездатності, смерті тощо)» [11, с. 142].

У словниках економічних термінів іменники із суфіксом *-ня* трапляються здебільшого у контекстах трактування інших термінів: «Кредиторська заборгованість – це заборгованість підприємства іншим юридичним і фізичним особам, що виникла в результаті здійснених раніше дій (подій), оцінена в гривнях і щодо якої в підприємства існують зобов'язання її погашення в певний строк» [11, с. 80].

Власне належність до економічної термінології деякі слова набувають у сполученні з іншими одиницями, як-от: *безвідкличні зобов'язання, бюджетне зобов'язання, гарантійне зобов'язання, казначейське зобов'язання, фінансові зобов'язання* тощо.

До маловживаних суфіксів, які слугують для творення економічних термінів, належить *-тель*: *держатель, поручитель* тощо. Термін «держатель» в економічних словниках не зафіксовано, водночас трапляються слова, у яких він є складовою частиною композита у трактуванні термінів, як-от: «Бланковий індосамент – форма індосаменту (передавального напису), при якій індосант ставить свій підпис без зазначення особи, якій передається вексель. У такому разі

вексель стає документом на пред'явника і може передаватися далі шляхом простого вручення іншим особам. Бланковий індосамент може складатися лише з підпису *векселедержателя*» [11, с. 24]; «Застава – одна з форм забезпечення боргових зобов'язань, яка передбачає передачу кредиторі майнових чи інших цінностей позичальника. В силу застави кредитор (*заставодержатель*) має право в разі невиконання боржником (*заставодавцем*) забезпеченого заставою зобов'язання одержати задоволення з вартості заставленого майна переважно перед іншими кредиторами» [11, с. 62].

Словотвірні засоби економічної термінологічної номінації охоплюють також композитні термінологічні утворення, однак такі терміни в українській мові фіксуються рідко. Здебільшого це «складноскорочені слова, які за морфемним складом тотожні відповідному синонімічному словосполученню» [4, с. 47]: *зарплата – заробітна плата, ощадкаса – ощадна каса, бухоблік – бухгалтерський облік, госпрозрахунок – господарський розрахунок, держбанк – державний банк, фінвідділ – фінансовий відділ*. Частіше трапляються поєднання основоскладання та суфіксації: *позикоодержувач, віродавець, векселедержувач* [11; 12].

Слід зазначити, що морфологічний та семантичний спосіб утворення українських економічних термінів поступово втрачають свою продуктивність. Натомість набуває поширення синтаксичний спосіб, застосування якого дає змогу більш точно передати видові термінологічні поняття, як-от: *акцизний збір, дати в позику, узяти в заставу* [10; 12].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Економічні термінологічні одиниці в українській мові утворюються переважно за зразками продуктивних словотвірних моделей, подекуди з порушенням законів продуктивності словотвірних типів. Деякі терміни утворені за зразком малопродуктивних типів. Саме завдяки конкретним словотвірним моделям можливе створення нових економічних термінів за наявними в мові зразками, що забезпечує передбачуваність їхньої структурно-семантичної організації. Це суттєво для термінології, зокрема економічної, адже свідчить про яскраво виражений системний характер термінологічного словника.

Перспективу подальших розвідок вбачаємо у дослідженні функціонування економічних термінів у медійному дискурсі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Museanu E. Economic terminology – new perspectives. *European Scientific Journal*. № 1. 2023. P. 253–257. URL: <http://eujournal.org/index.php/esj/article/viewFile/1254/1263>
2. Sawyer M.C. What is financialization? *International Journal of Political Economy: a journal of translations*. Vol. 42. Is. 4.1. 2013. P. 5–18. URL: <https://doi.org/10.2753/IJP0891-1916420401>
3. Pugel T. A. *International economics*. Sixteenth edition. New York, NY: McGraw-Hill. 2016. 766 p.
4. Горпинич В.О. Українська словотвірна дериватологія. Дніпропетровськ: Видавництво ДНУ, 1998. 190 с.
5. Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних парадигм: монографія / З.Й. Куньч, Г.В. Наконечна, О.Р. Микитюк, С.З. Булик-Верхола, Ю.В. Теглівець. Львів: Галицька Вид. Спілка, 2018. 180 с.
6. Краснопольська Н.Л. Термінологізація та детермінологізація в українській терміносистемі менеджменту. *Записки з українського мовознавства*. № 23. 2016. С. 32–40.
7. Лиса Н.С., Янкова Т.М. Структурно-семантичні особливості сучасної економічної термінології. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*. Вип. 14. 2013. С. 62–71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dlgum_2013_14_9
8. Вознюк Г.Л. Процес фразеологізації як засіб творення фінансово-економічних термінів. 2017. URL: <https://ukrsense.dp.ua/index.php/USENSE/article/.../181>
9. Шелепкова І.М. Визначення меж економічної термінології української мови за допомогою аналізу галузевих словників різних типів. *Актуальні проблеми сучасної науки: XLII міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.*, 6 квіт. 2020 р. Вінниця, 2020. Ч. 9. С. 76–83.
10. Економічний словник / Г.В. Осовська, О.О. Юшкевич, Й.С. Завадський. К.: Кондор, 2006. 358 с.
11. Фінансово-економічний словник: словник-довідник / кол. авт.: Юнін О.С., Круглова О.О., Савельєва М.О. та ін. Дніпро: Видавець Біла К.О., 2018. 164 с.
12. Економіка підприємства: Тлумачний словник термінів для студентів галузі знань 07 «Управління та адміністрування» спеціальності 073 «Менеджмент» спеціалізацій «Менеджмент і бізнес-адміністрування», «Менеджмент інновацій», «Менеджмент міжнародних проєктів», «Логістика» / Уклад.: О.В. Гук, К.О. Кузнєцова. НТУУ «КПІ», 2016. 114 с.

УДК 811.161.2'373.7

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.28.1.2>

АДВЕРБІАЛЬНІ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ МОДЕЛІ АЛОГІЧНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ADVERBIAL STRUCTURAL-SEMANTIC MODELS OF UKRAINIAN ILLOGICAL PHRASEOLOGICAL UNITS

Артеменко Г.С.,

orcid.org/0000-0002-3303-6814

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри історії та культури української мови

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Моделювання фразеологізмів у сучасній лінгвістиці представлено у різних напрямках: структурно-семантичному, когнітивному, зіставному, порівняльно-історичному тощо. У статті алогічні фразеологізми української мови репрезентовано в аспекті структурно-семантичного моделювання.

Загалом структурно-семантичною моделлю фразеологізму називають тип конструкцій, за якими утворюється ряд стійких сполучень; структурно-семантичний інваріант стійких сполучень, який схематично відбиває відносну стабільність їх форми й семантики. Структурно-семантичні моделі фразеологізмів опираються на їх семантико-граматичну класифікацію, яка враховує загальні особливості семантики, синтаксичної побудови та морфологічного складу форми фразеологізмів. Схемний запис такого моделювання адвербіальних фразеологізмів у статті здійснено згідно із загальноприйнятими латинськими позначеннями частин мови та їх категорій.

Зокрема, виокремлено адвербіальні фразеологізми утворені за різнотипними структурно-семантичними моделями. Значення процесуальної ознаки у таких фразеологізмах може бути передане через дієслівно-адвербіальні та іменниково-адвербіальні моделі.